

РОЛЯТА НА ЮРИЙ МАМЛЕЕВ В КОНТЕКСТА НА РУСКИЯ ЛИТЕРАТУРЕН ТЪНДЪРГРАУНД

Якуб Микулецки
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

YURI MAMLEEV'S ROLE IN CONTEXT OF THE RUSSIAN LITERARY UNDERGROUND

Jakub Mikulecký
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This research looks at the literary work of Yuri Mamleev and his place in Russian (Soviet) underground literature from the second half of the 20th century. The purpose of this paper is to compare Mamleev's poetics with other representative authors of the Russian literary underground like Vladimir Sorokin, Igor Kholin etc., and to prove that Mamleev's so called metaphysical realism has a specific role in the underground spheres of the Russian literature. This research draws up on mostly primary literary sources including prose, poetry and philosophical treatises.

Key words: Yuri Mamleev, Russian literary underground, metaphysical realism, *The Sublimes* (Shatuny)

Руският писател, философ и любител на езотерични учения Юрий Виталиевич Мамлеев е роден през 1931 г. През 60-те години на миналия век в Москва Мамлеев заедно с интелектуалци и съмишленици създава кръжок, който впоследствие става известен като езотеричен или мистичен тъндърграунд. Членове на тази впечатляваща подземна група интелектуалци, наричана още Южински кръжок (Южинский кружок), са Евгений Головин, Гейдар Джемал и по-късно към тях се присъединява Александър Дугин.

В тази статия ще се фокусираме върху мястото на творчеството на Мамлеев в общия контекст на литературния тъндърграунд от периода на Съветския съюз и върху спецификата на неговото творчество, преди всичко на ключовия му роман *Шатуни*, който възниква в периода 1966 – 1968 г. Преди да започнем да говорим за самия Мамлеев и

неговата роля в контекста на руския литературен ъндърграунд, ще си позволим да кажем няколко думи за развитието на езотеризма в световен мащаб. През втората половина на ХХ век в религиозно-философския дискурс се събужда изключително голям интерес към всякакви религиозни и духовни алтернативи, които да изпълняват ролята на контрапункт на технизирания свят на модерната цивилизация. Освен към източните религиозни и философски системи се забелязва нарастващ интерес към езотеризма. Едно от духовните течения, насочени срещу модерното, е още учението за „вечната философия“, тоест „philosophia perennis“ – духовна школа, която от чисто метафизични духовни позиции подлага на радикална критика съвременната цивилизация. Главните представители на „вечната философия“ в началото на двадесети век са французинът Рене Генон и швейцарският метафизик Фритьоф Шуон, според които „вечната философия“ е скрита във всяка една от световните религии. И именно Рене Генон от чуждестранните автори има значително влияние върху духовните концепции на Мамлеев. Мамлеев в своята философска книжка *Судьба бытия* отбелязва следното:

Его влияние основано, главным образом, на двух факторах: первое – на его глубинной способности понимать истинный Восток; второе – на раскрытии им связи между основными религиозными мировыми Традициями (от христианства до даосизма) [...] (Мамлеев 2006: 12).

Нещо повече, Мамлеев и други представители на Южинския кръжок се обръщат към богатата руска традиция в търсенето на езотерични тайни – да споменем напр. имената на Георгий Гурджиев, Пьотър Успенски, Елена Блаватска, както и представителя на антропософията – писателя Андрей Бели. Изключително интересно литературно явление е фантастичното религиозно-философско произведение на Даниил Андреев *Роза Мира* (1958), която се е разпространявала единствено в самиздат. Именно тази богата руска традиция формира духовната платформа на новопоявилите се езотерични подземни (в смисъл неофициални) групи, търсещи метафизичните тайни на вселената. Ето и думите на Юрий Мамлеев:

В Москве в шестидесятых годах создалась целая метафизическая культура, которая в той или иной степени отражала тайные религиозные и мистические искания в послесталинской России (Мамлеев 2006: 16).

Причините за възникването на тази метафизическа култура могат да бъдат открити преди всичко в незадоволения духовен глад на младото поколение, тъй като строго материалистическата основа на социалистическо общество, базирано върху атеизма и технокрацията, не може да удовлетвори духовните търсения. Факта, че младите метафизици през това време се обръщат предимно към източните религиозни и философски системи, Мамлеев обяснява в духа на „вечната философия“ с това, че става въпрос за ключови метафизични проблеми, които не би могло да се решат в рамките на само една религиозна традиция. Що се отнася до собствената философия или религия на Мамлеев – Религията Аз, като ключова в това отношение е индийската монистична традиция Адвайта-Веданта, тоест недуалистично учение за единството между индивидуалното битие (атман) и универсалния божествен принцип (брахман). Според думите на Мамлеев „нет пропасти между Богом и внутренним высшим Я человека, более того, по своему существу они абсолютно тождественны“ (Мамлеев 2006: 38).

Този принцип на търсенето на божественото Аз във всеки индивид всъщност е добре познат от традициите на християнския и ислямския мистицизъм, при Мамлеев то се явява като духовно стремление към по-високи и по-съвършени сфери на битието. Нека да цитираме Мамлеев: „Подем же самой веры является бессмертие этого Я, его торжество и «трансформация» в высшие формы Я.“ (Мамлеев 2006: 42). С това практически отпада представата за Бога като за Принцип, който да бъде отделен от индивидуалния Аз – с други думи, при Мамлеев Бог не е независима субстанция.

„Религията Аз“ на Юрий Мамлеев има черти на несубстанционален модел в онтологията. Радикалният индивидуализъм – или солипсизъм – застава като контрапункт на социалистическия колективизъм, и то не в смисъла на свободата на индивида в западния (либералния) смисъл на думата, а по-скоро във връзка с архетиповете на Карл Густав Юнг. Ориентацията към Аз-а като носител на архетипната мъдрост за света е налична и при други представители на руския литературен ъндърграунд – нека да цитираме поета от Лианозовската школа Игор Холин:

Аз своето Аз / Нося на дланта / Люлям го / Като момченце / Сега / Ще изрека първичната мъдрост / Нищо не ми е по-драго / От собственото ми Аз (Холин 2012: 21)¹.

¹ Превод от чешкото издание, което е посочено в библиографията на края на текста. Прев. авт. – Я. М.

Литературното произведение изпълнява функция на естетична платформа за формулиране на философските концепции, чиято метафизическа абстрактност понякога не позволява употреба на академичен философски език. Мамлеев в това отношение отбелязва:

[...] по моему глубокому убеждению, искусство (в частности, литература) в некоторых случаях может быть важнейшей сферой выражения метафизики и философии [...], потому что образ может быть «выше» идеи, ибо он более многопланов, более парадоксален, чем просто мысль. Поэтому литературный текст нередко бывает более глубок в философско-метафизическом отношении, чем собственно философский текст [...] (Мамлеев 2006: 41).

Феноменът на поет философ² придобива в по-широк контекст на контракултурните течения особен патос на мъдрец аутсайдер, който съществува в едно ограничено елитарно пространство на езотерика, чийто противовес е масовата, общоприета екзотерика. Още повече това езотерично пространство в съветските условия е допълнително подсилено от обстоятелството, че писателите езотерици творят в общността на художествения ъндърграунд и се отказват да публикуват в официалните структури на тоталитарната власт. Ще се опитаме да очертаем какво всъщност отличава Мамлеев от останалите представители на съветския литературен ъндърграунд, и да отговорим на въпроса защо поетиката му е толкова различна в сравнение с други автори на ъндърграунда, каквито са напр. Игор Холин, Евгений Кропивницки и по-късно Владимир Сорокин.

В това отношение ключов аспект се явява **степената на проникване на външния свят в микропространството на романовите герои**. Докато при Холин, Кропивницки и Сорокин не само че външният свят изпълнява ролята на функционален фон и често пъти се явява като обект на иронизиране и осмиване, при Мамлеев външният свят играе маргинална, периферна роля. Нека да погледнем върху морбидната романова гротеска *Шатуни*. Дори и в толкова сериозен момент, когато един от главните герои Фьодор Соннов е заплашен от арестуване за извършените от него серийни убийства, разказвачът сякаш не желае по никакъв начин героите му да бъдат обезпокоени от страна на външния свят.

² Като пример тук можем да посочим философските стихотворения на Гари Снайдър, Алън Гинсбърг или на чешкия поет от ъндърграунда – Егон Бонди.

До Клавы дошел слушок, что Федору грозят какие-то мелкие неприятности от местных властей. Слушок был мутный, неопределенный, но чуть тревожный (Мамлеев 1998: 54).

Винаги когато героите в романа *Шатуни* са принудени да напуснат за определено време сцената, разказвачът обяснява тяхното отсъствие или заради „неотложни неща“, или за „някоя работи“, които са лишени от каквато и да било конкретизация – същото важи и за описанието на външния вид на героите, което понякога придобива нонсенсови нюанси („С ничегоневыражающим лицом Мила присела в траве у забора и забормотала“, Мамлеев 1998: 54). В метафизическия реализъм на Мамлеев всичко външно, земно, светско и всекидневно не играе особена роля, тук нашият свят се подразбира като „мръсно мазе“ на вселената.

Единствено метафизическото измерение на героите има аксиологична значимост. Например стогодишната старица Ипатиевна, която се храни с котешка кръв, което сякаш препраща към руската фолклорна традиция на йежибаба (Гланц 1998: 214), в романа *Шатуни* е описана по следния начин:

Слабоумна же Ипатъевна была только в земном, пустышном значении; на потустороннее же глаз имела вострый и незакрывающийся (Мамлеев 1998: 102).

Тази маргинализация и отрицание на външния свят не отстъпват дори тогава, когато реалният свят има за героите фатални последици, както е в случая с автофагичното самоубийство на Петя, чието метафизично отклонение се оказва в това, че той постепенно се самоизяжда.

Имя ее – его крайне недоверчивое отношение к внешнему миру, от которого Петя воздерживался принимать даже пищу. К миру Петенька относился с подозрением, как к чему-то бесконечно оскорбительному, хамскому [...] (Мамлеев 1998: 137).

В това отношение не е без значение семантичната функция при описанието на жилищата на героите и на другите „скитащи“, в романа те винаги се прибират в своите „гнезда“, „бърлоги“, „дупки“ и „убежища“ – тоест, общо взето, в подземие, където обикновено се крият гризачи, насекоми и хищници. Томаш Гланц забелязва, че Мамлеев е писател на ъндърграунда не само в културно-политически смисъл, но преди всичко защото той пише за различни подобия на духовни пътища и инициации, които водят в подземие и отвъдния свят (Гланц

1998: 209). В романа *Шатуни* Анна и Извицки се чувстват най-добре дълбоко в подземието, при което като аксиологична мярка тук се явява наличието на смърт, грознота и миризливост:

Пивнушечка была до нельзя безобразна и именно поэтому так смягчала сердце. [...] В остальном пивная была ортодоксальна: грязь, блевотина, пропитанные черной пылью бутылки, пьяные... (Мамлеев 1998: 159).

Външният свят прониква в сюжета чак в края на романа, когато кулминират „дребните проблеми“ на Соннов, също така отсъства каквато и да е тематизация на обществено-политически аспекти на тоталитарния режим. **Отсъствието на иронизиране и осмиване на социалистически слабости и недъзи** при Мамлеев се явява изключително важно, защото в съпоставка с ъндърграунд литературата не само в Съветския съюз, но и в контекста на ъндърграунда в други социалистически страни липсата на антитоталитарен патос при Мамлеев е симптоматична.

В еротичния аспект на поетиката му също има определни метафизични специфики. Сексуалността има при Мамлеев винаги задълбочен психологически и патопсихологически подтекст. Докато напр. в непубликуваната все още в Русия повест на Игор Холин *С минусом единица* от началото на седемдесетте години еросът се превръща в порнографска гротеска, чиято литературна функция е определена именно от клоунската ѝ гротескност, монументалните еротични сцени на Мамлеев придобиват тъмни ритуални измерения, в които ключова роля изпълнява по-скоро уродливата сексуална имагинативност на героите, отколкото самият полов акт.

В романа *Шатуни* половият акт или втрещената в себе си мастурбация – в случая на Извицки, се превръщат в тайнствен еротичен ритуал, посредством който може да се прониква отвъд границите на сензитивния свят. Сексуалното самозадоволяване на Извицки пред огледалото можем да тълкуваме като ритуална инициация, която в случая е сякаш метафизически легитимирана със символичното присъствие на портрета на Достоевски върху стената. Самият Извицки обяснява ритуала на сексуалния егодеизъм по следния начин: „Каждаое мое прикосновение к собственной коже – молитва, но молитва себе...“ (Мамлеев 1998: 169).

Като ритуал не се явява само извратената патологична сексуалност, но като допирна точка между реалния свят и метафизиката въздействия също и обикновен полов акт между мъж и жена.

Но им удалось сочетать грубую и узкую реальность полового акта с утонченным и грозным бытием неведомого (Мамлеев 1998: 78).

Творческий метод на Мамлеев е известен като **метафизически реализъм** – специфично литературно течение, чиято стойностна система е коренно различна от други познати реализми. Писателят метафизик не обръща внимание на социалното измерение на човека – homo socialis тук играе само маргинална роля. Социалният контекст на индивида е сякаш в качеството на хиндуистична или будистка мая – измамна илюзия. Тази видима (псевдо)реалност в метафизическия реализъм отстъпва на (мета)реалността, която може да бъде разшифрована само посредством надсмислово усещане (Семикина 2007: 22). Въпреки определена жанрова прилика с магическия реализъм – така както е познат например от южноамериканските литератури, метафизическият реализъм на Мамлеев все пак е различен, тъй като при Мамлеев митологията не присъства до такава степен – той използва по-скоро стила на традиционната проза, в чиято реалност влага метафизична тъкан (Семикина 2007: 70).

Накрая ще си позволим няколко бележки за **взаимоотношението между метафизическия реализъм и постмодернизма**. В романа *Шатуни* може да се наблюдава постмодерната интертекстуална игра, която е представена преди всичко от междутекстовия диалог на Мамлеев с творчеството на Ф. М. Достоевски (Гланц 1998:192). Мамлеев в своите текстове сякаш продължава с мотото на Достоевски, че човекът е тайна, която трябва да бъде разгадана. Персонажът на добродушния и религиозен Альоша е умело поставен в жестоката среда на проклетите хищници. Докато добродетелта на Алексей Карамазов трябва да се изправи пред грешните хора на XIX век, Алексей Христофоров от романа *Шатуни* е хвърлен в демоничния романов свят на Мамлеев, където пасторският му християнски призив не намира подходяща духовна почва. Добрият Альоша Христофоров в присъствие на „шатуните“ има чисто подигравателна семантична функция, с което е пародиран не само богобоязливият персонаж на Альоша, но и самият Достоевски като продукт на своята среда и своята епоха, макар че на някои места Достоевски е почитан от героите на романа като един от апостолите на руската метафизика.

В романа *Шатуни* не можем да опровергаем наличието на постмодерния отказ от всеобхващащата мисъл за човешкия прогрес и оптимистичното развитие на евро-атлантическата цивилизация. Изключвайки от своята концепция непрекъснато напредничавия „homo

socialis“, който възприема бъдещето в перспективна визия, Мамлеев предпочита „homo metaphysicus“, в чиято стойностна система социалният контекст и материалният напредък изобщо не са важни. Омаловажаването на обективизирания свят посредством непознатото досега в такъв мащаб увлечение по най-различни форми на мистицизъм е добре познато и от проявите на западната контракултура. В това отношение е уместно да споменем профетическите думи, написани от Н. А. Бердяев в последната му книга *Царство Духа и Царство Кесаря* от 1951 г.:

Мир через тьму идет к новой духовности и новой мистике. В ней не может быть аскетического мирозерцания, отворачивания от множественности и индивидуальности мира. В ней аскеза будет лишь методом и средством очищения (Бердяев 2006: 82).

Новата духовност в света на „шатуните“ съдържа преди всичко постмодерната релативизация на човешкия морал, на който не му е чуждо престъпно поведение. Но докато в човешкия свят това е недопустимо, в света на Свръхчовека и в света на боговете това даже допринася за постигане на висша хармония. Един от главните герои в романа *Московский гамбит* – Олег, се опитва да обясни шизоидното патологично мислене на „шатуните“ със следните думи:

Правда, один элемент этой гармонии – зло, преступление, но он таинственным образом укладывается в общую картину. Значит, зло – необходимый элемент сверхчеловеческой гармонии. Это не оправдание зла, ибо на человеческом уровне ему нет оправдания [...] (Мамлеев 2007: 142).

Серийните убийства на Фьодор Соннов приличат на невинна детска игра, а подобно отсъствие на морал е добре познато от традицията на хиндуизма (Бхагават гита). Все едно жестоките убийства на Соннов и единението с Бог не се изключват взаимно. Мистиката на най-ниските слоеве на обществото придобива в романа определено смъртоносен характер, беснеенето на главните герои не познава морални задръжки, всичко е подчинено на една мъглява и неясна цел. Мистическото единение чрез аскетичен живот е заменено с уродлива мистика, която е напълно профанна, светска и гибелна. Тук често пъти единението с божествения принцип се постига чрез уродливата сексуалност или чрез героично опиянение, за което свидетелства следният цитат от романа *Шатуни*, който слага край на един обикновен религиозно-философски диспут:

Вот он: русский эзотеризм за водочкой! (Мамлеев 1998: 132).

Творците от Южинския кръжок разбират думите на Бердяев за един нов вид мистика изцяло посвоему. Докато Бердяев говори за нова духовност и нова мистика предимно във връзка с начеващата съвременна скептичност и недоверието към технократската същност на модерното общество, героите в романите на Мамлеев (*Московский гамбит*, *Шатуни*) се стремят да се измъкнат от рационалистичния затвор на съветския мейнстрийм и полагат усилия да възродят привързаността към Бога и природата. Според тях човек завладява природата само от едната ѝ страна, но е изгубил ключа за второто ѝ измерение – метафизиката.

Постмодерната критичност към рационализма при Мамлеев придобива особен метафизически оттенък, което в духовно отношение черпи вдъхновение, от една страна, от източните религиозно-философски традиции, а от друга – от руското юродство и православното християнство. Постмодерният плурализъм впрочем е налице и що се отнася до изключително пъстрата мозайка от духовни традиции, към които представителите на мистическото подземие се ориентират. За това свидетелства автобиографичният роман на Мамлеев *Московский гамбит* (написан през 1981 – 1983 г.): „Здесь обсуждалось все: от христианства до дзен-буддизма“ (Мамлеев 2007: 82).

При това тази пъстрота е характерна и необходима за ъндърграунд общността като цяло, тя се явява основен принцип при възникване и формиране на повечето алтернативни субкултури, намиращи се под тоталитарното иго. Дейността в културното подземие е била предизвикана от най-различни причини, някои от тях обаче са емблематични за общия контекст на световната контракултура. В романа *Московский гамбит* това е преди всичко свобода в творчеството:

[...] свобода: полная свобода, какой не было нигде и никогда, [...] потому что даже в самых лучших условиях всегда было давление: общественного мнения, условностей, самой гласности. Мы же абсолютно свободны, до конца, до последней бездны души (Мамлеев 2007: 125).

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев 2011:** Andrejev, D. *Růže Světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart: 2011.
- Бердяев 2006:** Berďajev, N. *Říše ducha a říše císařova*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2005.
- Гланц 1998:** Glanc, T. *Šatuni – monstrózní poutníci k absolutnu* (epilog). IN: Mamlejev, J. *Šatuni*. Praha: Argo, 1998.
- Мамлеев 1998:** Mamlejev, J. *Šatuni*. Praha: Argo, 1998.
- Мамлеев 2006:** Мамлеев, Ю. *Судьба бытия. За пределами индуизма и буддизма*. [Mamleev, Y. Sud'ba bytiya. Za predelami induizma i buddizma.] Москва: Эннеагон, 2006.
- Мамлеев 2007:** Мамлеев, Ю. *Московский гамбит*. [Mamleev, Y. Moskovskiy gambit.] Москва: Зебра Е, 2007.
- Семикина 2007:** Семькина, Р. *О «соприкосновении мирам иным»: Ф. М. Достоевский и Ю. В. Мамлеев*. [Semikina, R. O soprikosnovenii miram inym: F. M. Dostoevskiy i Y. V. Mamleev.] Екатеринбург: Барнаульский государственный университет, 2007.
- Холин 2012:** Cholin, I. *Nikdo z vás nezná Cholína*. Olomouc: Aleš Prstek, 2012.